

УДК 008:[141.78:159.923.2]

Васильковська М. А.

ІСТОРИЧНА НОСТАЛЬГІЯ: ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто поняття історичної ностальгії як феномену постмодерністської культури, виникнення якого спричинене кризою ідентичності та культурно-цивілізаційною кризою в глобалізованому світі. Проаналізовано низку можливих підходів до концептуалізації історичної ностальгії як туги за образом минулого. На прикладі сучасної ностальгії за Середніми віками, неомедієвалізму, що втілюється в популярних продуктах масової культури, досліджено питання ролі ескапізму і пошуку втраченої ідентифікаційної цілісності індивіда у виникненні цього явища. Сучасну історичну ностальгію автор порівнює з політичними міфами про Золотий вік.

Ключові слова: ностальгія, постмодернізм, Середні віки, ідентичність, історичне знання, популярна культура.

Найчастіше термін «ностальгія» вживають стосовно туги за минулим, яке переживав індивід: ностальгія за дитинством, за домівкою, де він жив раніше, за вітчизною, якщо це мігрант. Але поняття ностальгії, яке вказує на дивну здатність минулого викликати тугу, розширюється та може бути використаним до більш непевних прикладів. Здавалося б, сучасна західна культура, до ареалу якої належить і українська, з її орієнтацією на успіх, динамічність, спрямуванням на нові досягнення та недовговічність тенденцій, не може утримувати в собі тугу за минулим. Але тут нашу увагу привертає оберненість сучасних культурних феноменів до минулого та історичних епох. Це масове захоплення псевдосередньовічними світами «Володаря пернів» (субкультура толкієністів) та «Гри престолів», масове виробництво романів жанру фентезі з місцем дії, стилізованим під західноєвропейське Середньовіччя, субкультура готів з елементами вікторіанської стилістики, реконструктори, які відіграють на фестивалях цілі тижні з життя людей минулих епох, рокабіллі, зачаровані стилем життя стіляг п'ятдесятих років ХХ сторіччя. Ці феномени поєднує між

собою романтизоване, захоплене та ескапістське ставлення до минулого, яке можна назвати історичною ностальгією. Прикметник-уточнення «історична» тут потрібний, щоби розрізнити ностальгію за реальним, прожитим особистим минулим суб'єкта та ностальгію за відсутнім у досвіді віддаленим історично часом.

Ностальгія (від грецького «nostos» – повернення додому та «algia» – туга) – це туга за домівкою чи батьківщиною, якої більше немає чи якої, можливо, ніколи й не було. Ностальгію можна назвати утопією, але такою, яка звернена до минулого, а не майбутнього [2]. У перехідні періоди історії ностальгія є захисною реакцією на зміни, пошуком у минулому стабільності, яка відсутня в нинішньому часі. Норберт Еліас у «Придворному суспільстві», пишучи про пасторальні твори, називає причинами потягу до романтизації минулого такі: посилення цивілізаційного примусу у вигляді контролю афектів, ускладнення трансформації молодих людей для їх включення у суспільство та збільшення дистанції від природи, себе самого та об'єкта [7, с. 321–322]. У варіанті історичної ностальгії суб'єкт не повертається, адже локус у такому

разі є назавжди втрачений (навіть якщо припустити винайдення машини часу), він пізнає світ минулого, здобуваючи фільтрований, вторинний досвід – через книги та фільми, можливо, з розповідей (якщо йдеться про не дуже віддалені часи), і тоді приписує світові минулого, що йому відкрилося, романтичні конотації, в результаті чого втрата «того» світу набуває травматичного характеру.

Саме історична ностальгія, спрямована на Західне Середньовіччя (чи квазісередньовіччя), викликає найбільше зацікавлення як найширше представлена та найменш політизована в сенсі використання історичних епох як націєтворчого міфу. Цю останню характеристику зачарування Середніми віками не можна заперечувати, наприклад, за епохи романтизму, але сучасна ностальгія за цим періодом поширилася далеко за межі Західної Європи та притаманна малим групам за інтересами або є особистою, на відміну від національної ностальгії (як загального політичного курсу) за Золотим віком, у ролі якого виступало Середньовіччя.

У нещодавньому інтерв'ю Джордж Мартін, автор всесвітньовідомої серії фентезі-романів «Пісні льоду й полум'я», пояснив зростаючу популярність жанру героїчного чи псевдоісторичного фентезі. За словами Мартіна, за його юності, що припала на 50–60-ті роки, люди були зачаровані щасливим майбутнім, де, на їхню думку, відбулася б колонізація Марсу чи інших планет та перемога технічного прогресу, й таке майбутнє мало наступити незабаром. Тоді фентезі із квазіісторичним часом дії було непопулярним, а місце цього жанру посідала наукова фантастика [3]. Пізніше, після війни у В'єтнамі, яка травмувала тогочасне молоде покоління, та розчарування в пропагованому способі життя, прекрасне майбутнє більше не видавалося таким, зросла потреба в ескапізмі до епохи героїчного минулого.

Для явища ностальгійного замилювання Середніми віками Умберто Еко у 1973 році створив неологізм – «неомедієвалізм» [8, с. 61–72], який не має чіткого визначення, але використовується деякими авторами (наприклад, К. Селінг, К. Д. Ленехен) для вивчення перетинів між популярним фентезі та середньовічною історією чи опису постмодерних середньовічних студій. У студіях культурних під цим терміном розуміють феномен надзвичайно поширеного інтересу до середньовічної тематики в популярній культурі, особливо в комп'ютерних іграх, фільмах та телебаченні, музиці та популярній літературі. Дискусія науковців точиться

навколо питання, чому Середньовіччя та його теми й надалі зачаровують аудиторію в сучасному технологічному світі.

Петер Слотердайк характеризує сьогоденний світ як технологічну епоху, що набуває все більш значної штучності («*artificialization*») [5] у сенсі оточення сучасної людини машинами та масового виробництва майже всього, чого можна забажати, що навіває в деяких індивідів асоціації з бездушністю. Можливо, саме тому, описуючи привабливість минулого, люди найчастіше вживають слова «щирий» та «справжній», тобто такі, що є антонімічними «штучності».

Канадський дослідник Кім Селінг у своєму есе в книзі «Спалахи фантастичного» здійснює якісний аналіз феномену неомедієвалізму, вважаючи його таким, що потребує ширшого культурного прочитання, ніж досі. Під медієвалізмом К. Селінг має на увазі не тільки інтерес до епохи Середньовіччя, а й намагання відтворити окремі притаманні їй аспекти, як за часів моди на готику в Англії XVIII сторіччя чи в сучасних «альтернативних» культурах готів та геймерів. Дослідник приходиться до думки, що ескапізм у квазісередньовіччя дає можливість піти від нудьги та внутрішньої спустошеності, які поширені у відносно безпечному, рутинному та організованому житті великої кількості сучасних американців та європейців, образ фантастичного Середньовіччя чудово піддається формуванню з нього ідеального світу без розчарувань, двоїстості, невизначеності та обмеженості досвіду [9, с. 213]. Середньовічний «Інший», прихований раніше за «світлими» та «чесними» античністю та Ренесансом, тепер прославляється завдяки рисам, які до цього були причиною зневажливого ставлення до Середніх віків. Приписувані цьому періоду примітивними уявленнями про нього хаотичність та дикість стали позитивно асоціюватись зі свободою, простою й автентичністю стилю життя та емоцій, жвавістю та духовністю [9, с. 213–214].

Звідси все ж таки виникає справедливе запитання: чи не може бути описане вище явище просто сучасно трансформованим міфом про Золотий вік? Тим паче, що цей термін трапляється в пов'язаних з нашою темою наукових працях. Можливо, саме в цьому міфі минулим епохам приписують щирість, «справжність», які сучасна людина нібито втратила. Тоді виходить, що, наприклад, середньовічний герой просто став благородним дикуном. Але наша тема стосується більше туги за минулим малих груп чи конкретних індивідів у сучасній культурі, тоді як Золотий вік – це поняття, яке

радше використовували в більш глобальному, політичному сенсі. Також тут наявні окремі протиріччя. Запитання, яке виникає першим: чи був міф про Золотий вік ескапістським, якою, безперечно, є історична ностальгія? І якщо не був, то чому: через неспроможність культурних продуктів минулого дати можливість повного занурення (що можливо для комп'ютерних ігор від першої особи чи фільмів) чи там є ще щось, приховане від побіжного погляду? Очевидне протиріччя в тому, що уявлення про Золотий вік акцентовані на тузі за втраченим раєм, де були невідомі зіпсованій цивілізацією людині гармонія, мир, стабільність та процвітання. Але в описаному вище явищі люди шукають у минулому не стабільності та процвітання. Навпаки, визнається, що ідеалізовані ностальгією часи були здебільшого складнішими для людини через, наприклад, відсутність адекватної медицини, постійні війни чи безправне становище деяких соціальних верств. Однак це не заважає романтизації, іноді навпаки: в Інтернеті можна знайти величезну кількість спільнот, для яких «Золотим віком» можуть бути і найогидніші режими в історії людства (приміром, Третій Рейх), де відверта ностальгія прикрита інтересом до історії та реконструкції.

Прикладом ностальгічної епохи виступає романтизм. У цей період ностальгія набуває значення екзистенціальної метафори: туга за втраченою колективною домівкою, за загубленими і наново придуманими героїчними часами, винайдення національних символів та традицій. Наново збудована стара споруда має виглядати підкреслено старою, і ця нарочитість видає внутрішню невпевненість її мешканця [2].

Побутує також думка, що романтизм як умонастрій не закінчився; наприклад, кандидат філософських наук О. С. Колесник розширює та подовжує генеалогію романтизму до сучасності, пропонуючи термін «постнеоромантизм»; авторка включає до нього низку творів у жанрі пригод, фентезі і літературної казки та виводить цю течію за рамки мистецтва. Постнеоромантизм впливає на самоідентифікацію суб'єкта, що помітно в таких феноменах, як різновиди «готичної субкультури», толкінізм, рольові ігри та історичні реконструкції [4, с. 91], про які вже згадано вище в статті.

Отже, історична ностальгія або вписується в рамки продовження течії романтизму, або ж має в ньому міцне коріння. Але все ж таки сучасність перебуває в періоді постмодернізму, який, за Ліотаром, є єдиною епохою, яка відмовилася від періодизації та існує поза часовими

категоріями, охоплюючи всі течії, часто в ігровому, іронічному вигляді, і романтизм сюди вписується. Від ідеї та терміна «постнеоромантизм» не потрібно відмовлятися, хоча доцільніше використовувати його щодо сучасних культурних продуктів, споріднених із романтизмом більшою мірою, аніж спільна ностальгічність. Варто виокремити риси історичної ностальгії, які вказують на цілковиту приналежність явища до постмодерністської епохи.

Захоплення історією найчастіше є невід'ємним компонентом історичної ностальгії. Наукове історичне знання тут межує з романтично переробленим минулим або змішується з ним. Американська дослідниця явища ностальгії Світлана Бойм пише, що, оскільки ностальгія є складовою частиною сучасної культури [2], ностальгічна свідомість лежить в основі багатьох гуманітарних наук і, немов вірус, проникає в усі спроби розуміння історії та описів минулого. Таким чином, особливо зважаючи на численні групи реконструкторів та поціновувачів історії, можна припустити, що є ностальгічний за своїм сенсом клас наук. І історія, відмовившись від дидактичної місії епохи Просвітництва, в цьому здобуває місію ностальгічну – дати відчуття повернення невловимого «ностосу».

Така історична місія та змішування наукового і ненаукового поглядів стали можливі, передовсім, із кризою історичного знання в постмодерну епоху. За Ф. Р. Анкерсмітом, у постмодерністському прочитанні минуле розпадається на велику множину несумірних фрагментів, дзеркально відображаючи розпад самої концепції минулого, оскільки ми живемо в епоху надлишкового історичного виробництва. Таким чином, ми маємо велику кількість високоякісних інтерпретацій, які компрометують «правильне» прочитання, і репрезентації мають тенденцію ставати не менш реальними, ніж репрезентоване, генеруючи гіперреальність – більш реальну, ніж сама реальність, і різниця між історичним текстом та історичною реальністю стирається [1, с. 314–319]. Ця множинність та фрагментарність стає причиною переходу від метанаративів, великих історичних оповідей, притаманних модернізму, до постмодерністських «малих історій». Такі тенденції призводять до цікавих наслідків, відіграючи велику роль у формуванні історичної ностальгії. Якщо подивитися на «Середньовіччя», яке змальовують комп'ютерні ігри чи та ж «Гра престолів», то їхня середньовічність буде вкрай умовною, залишивши тільки елементи на кшталт одягу

чи окремих слів. Отже, ностальгічне зачарування викликає саме гіперреальність оповідей часів романтизму, сучасного фентезі чи казок, що стає зрозумілим завдяки аналізу Ф. Р. Анкерсмітом історизму в постмодерні часи. Також, на нашу думку, за допомогою викривленого та романтизованого світу, який не може бути присутній ані в цьому світі, ані в минулому, суб'єкт оберігає себе від типового ностальгічного розчарування. Ностальгічна оповідь замінює минуле його сучасною метафорою, а потім забуває метафоричну природу заміни. Тому реальною є лише туга за минулим, а не саме минуле, яке намагаються відновити [2]. Друга тенденція, підкреслена Анкерсмітом, – фрагментарність та розпад метанаративу на малі історії – пояснює, чому ностальгія політична та загальна нині перетворилася на малу, особисту історичну ностальгію, де кожен обирає собі примарний «дім», куди хотів би повернутись.

Але фрагментація історичного знання, розмиття кордонів між інституалізованим та деінституалізованим знанням є тільки одним з аспектів, на якому базується індивідуальність, камерність історичної ностальгії. Специфіка культурної, суспільної ситуації європейського сьогодення, особливості сучасного цивілізаційного примусу призводять до травматизації індивіда, який переживає кризу ідентичності, звертаючись до ескапізму. Історична ностальгія є, передовсім, симптомом цієї кризи та одним із способів пошуку ідентичності в сучасній ситуації. Важливо розглянути причини того, чому цей пошук звертається до минулого.

Потреба в пошуку ідентичності виникає, звісно, з її кризою, пов'язаною зі зломом епох (наприклад, явищем *fin de siècle*), з появою нових суспільних запитів та зміною способу життя більшості населення. Петер Слотердаjk у своєму інтерв'ю про особливості ідентичності сьогодні говорить про перехід від епохи «гуманізму та національної держави» до епохи «екології та глобалізації», від «аграрного патріотизму», тобто такого, який прив'язаний до землі, де народився та проживає індивід, до «глобального Я». Сталося так, що надлишкова реальність сучасності «залишає позаду будь-який нарратив походження та безперервності» [5], в якій будь-яка спроба відновити легітимність такого нарративу зривається. Таким чином, нині сформувалися постосілі форми життя та епоха розріджених ідентичностей, які навіть з'являються у вигляді кочового романтизму [5]. У такій ситуації Слотердаjk зауважує тугу за приналежністю та спроби генерації

синтетичних вузлів, де натуральні були розірвані, у формі «нового трайбалізму», об'єднання в малі групи за інтересами. На нашу думку, в цьому контексті цікавим прикладом є мережа Інтернет, яка, сприяючи розчленуванню суспільств на малі групи, стає майже пасторальною, адже, обираючи собі кола за інтересами та оминаючи те, що нам неприємно чи нецікаво, можна створити віртуальне життя, яке задовольнятиме потребу в приналежності. Судження Слотердайка пояснюють нам дивну відірваність історичної ностальгії від національного коріння, на відміну від романтизму, де національна культура створювалася через зачарування минулим саме своєї країни. Тепер не має значення, з яким територіальним минулим пов'язує свою ідентичність індивід, адже саме поняття вкоріненості та походження стає все більш розмитим.

Про кризу європейської свідомості говорить і російсько-французька дослідниця Діна Хапаєва. На її думку, нав'язливість слова «кінець» у різноманітних спробах опису сучасності («кінець історії», «кінець комунізму», «кінець інтелектуалів») та зловживання префіксами на кшталт «пост-», «нео-», «псевдо-» свідчать про німоту інтелектуалів, про розрив, який відділяє старий світ від нового, про спроби «розтягнути» знайоме та зрозуміле. Втрата віри в європейську цивілізацію, зв'язку з її минулим стала реакцією на нелюдськість режимів, які виростили зі старої Європи, з Аушвіцем та ГУЛАГом. Після таких подій, на думку Д. Хапаєвої, майбутнє бачиться як катастрофа, а сьогодення – як кошмар. Переживаючи кошмар, ми намагаємося повернутися до стану речей, яким він був до кошмару, повернутися в часи до катастрофи [6, с. 137]. Таким чином, можемо зробити висновок, що сучасність стає абсолютно невизначеністю, яка породжує дискомфорт та цивілізаційну непродуктивність, і таке становище викликає різні форми реакції на нього, однією з них і є історична ностальгія.

Отже, ми спробували проаналізувати феномен історичної ностальгії на прикладі неомедієвалізму – туги за західноєвропейським Середньовіччям. Ми з'ясували, по-перше, що історична ностальгія передбачає тугу за минулим, яке має мало спільного з історичною реальністю, є романтизованим. Криза старої європейської свідомості в епоху глобалізації та стирання традиційних зв'язків, страх перед майбутнім, віддалення від природи, штучність та втрата звичної ідентичності провокують ескапістський потяг у минуле, яке бачиться зрозумілим та «щирим». Середньовіччя як локус історичної ностальгії

є дуже популярним, адже є вже освоєним та популяризованим з часів романтизму, завдяки чому образ фантастичних Середніх віків чудово піддається формуванню з нього ідеального світу без розчарувань, двоїстості, невизначеності та

обмеженості досвіду. У подальшому дослідженні теми історичної ностальгії варто розширити аналіз проникнення романтизму в сучасну культуру, опрацювати також культурні продукти, пов'язані з історичною ностальгією.

Список літератури

1. Анкерсмит Ф. Р. История и тропология: взлет и падение метафоры / Ф. Р. Анкерсмит ; [пер. с англ. М. Кукарцева]. – М. : Канон+ : РООН «Реабилитация», 2009. – 400 с.
2. Бойм С. Конец ностальгии? Искусство и культурная память конца века : Случай Ильи Кабакова [Электронный ресурс] / С. Бойм. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/1999/39/boym.html> (дата обращения: 08.03.2016). – Загл. с экрана.
3. Встреча с Джорджем Мартином в Гамбурге: о детстве и юности, кризисе научной фантастики и власти [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://7kingdoms.ru/2015/george-martin-hamburg-meeting-and-reading/> (дата обращения: 12.03.2016). – Загл. с экрана.
4. Колесник Е. С. Постнеоромантизм как переинтерпретация неоромантизма / Е. С. Колесник // Исторические, философские и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2013. – № 8–2 (34). – С. 89–92.
5. Философ – возмутитель умов утверждает, что человек и машина станут единым целым. Интервью с философом Петером Слотердайком [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gefeter.ru/archive/16682> (дата обращения: 27.02.2016). – Загл. с экрана.
6. Хапаева Д. Готическое общество: морфология кошмара / Д. Хапаева. – М. : Новое литературное обозрение, 2007. – 152 с. – (Библиотека журнала «Неприкосновенный запас»).
7. Элиас Н. Придворное общество : Исследования по социологии короля и придворной аристократии, с Введением: Социология и история / Норберт Элиас ; [пер. с нем. А. П. Кухтенкова, К. А. Левинсона, А. М. Перлова, Е. А. Прудниковой, А. К. Судакова]. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 368 с. – (Studia historica).
8. Eco U. Dreaming the Middle Ages / U. Eco ; transl. from it by W. Weaver // Travels in Hyperreality / U. Eco. – London : Picador, 1987. – P. 61–72.
9. Selling K. Fantastic Neomedievalism / K. Selling // Flashes of the Fantastic. Selected Essays from the War of Worlds Centennial, Nineteenth Intern Conference on the Fantastic in the Arts / compl. D. Ketterer. – Westport, CT. : Greenwood Press, 2004. – P. 211–218.

M. Vasylkovska

HISTORICAL NOSTALGIA: THE SEARCH FOR IDENTITY IN THE ERA OF GLOBALIZATION

Spotting the phenomenon of nostalgia in today's modern cultural situation with its orientation to dynamic life and impermanence of trends seems odd. But the stunning popularity of culture products oriented to nostalgic romanticizing past (The Lord of the Rings, Game of Thrones, Gothic and reenactor's subcultures) gives us an opportunity to discover the phenomenon of historical nostalgia. We used the adverb "historical" to distinguish our case with its romantic longing for the past where one never lived and got a secondary refined experience from novels and movies, from the case of the classical understanding of nostalgia as yearning for one's home town, childhood, or motherland.

For this analysis we used a specific type of historical nostalgia based on revival of the popularity of the Middle Ages, also called by several authors as neo-medievalism. We have observed that the specified era is suitable for the cultural search for alterity and is associated with liberty, simplicity, and authenticity of emotion and lifestyle. This desire for simplicity is a response to the growing artificialization of the modern life, and a lack of adventure in the situation of nearly almost safe and regularized life of Western society. It is important to explicate that the chosen era is not the actual Middle Ages but pseudo-medieval times; due to the specific situation of the postmodern culture.

The ground of the ennui for the past is the crisis of the traditional national and identity roots in the situation of globalization and disappointment in the anterior cultural values in Europe. The horror of Auschwitz and the GULAG brought uncertainty in the future and promoted the image of a lifestyle. This all has shaped a desire for escape to the "simple" and "assimilated" past.

Keywords: nostalgia, postmodernism, Middle Ages, identity, historical knowledge, popular culture.

Матеріал надійшов 25.03.2016